

Kap 64 : 1:a världskriget (VI) (1914-1918).

*It is the business of future to be dangerous....
The major advances in civilization are processes
that all but wreck the societies in which they
occur.*

Alfred North Whitehead

1:a världskriget är lättast att förklara i det långa perspektivet. 1914-1918 är Wienkongressens sammanbrott, fortsättningen av Napoleonkrigen och skapandet av en rik flora republiker och parlamentariska demokratier i franska revolutionens anda. Ur den synvinkeln är inte 1914-18 ”en europeisk urkatastrof” utan demokratins födslovändor.

* * *

Den svensk-norska diplomatin låg vid 1:a världskrigets utbrott nere, men återupptogs av ren nödvändighet. Sveriges, Norges & Danmarks kungar träffades i Malmö den 18-19 december 1914 & i Kristiania den 28-30 september 1917. Ytterligare fem möten hölls mellan stats- & utrikesministrarna. Vid kungamötet i Norge 1917 höll Gustaf ett försoningstal:

Eders majestät och norska folket böra kunna förstå de känslor, med vilka jag i dag beträder det land, som såväl fem av mina företrädare som även jag i egenskap av regent styrt under en sammanlagd tidrymd av över nittio år. Jag skulle icke vara ärlig varken mot mig själv eller mot historien, om jag sade, att vad som inträffade år 1905 ännu kunnat glömmas. [Men...] Låtom oss skapa en ny förening, icke av det gamla slaget, men en förståelsens och hjärtats förening, vars livskraft jag hoppas skall vara av en mera bestående natur än den forna. Det främsta villkoret härför är, att vi, i synnerhet under nuvarande svåra utrikespolitiska förhållanden, stå trofast vid varandras sida för att värna och upprätthålla den stränga och opartiska neutralitet, som de tre nordiska rikena proklamerat under nu pågående världskrig. ... Var och en för sig äro vi tre små nationer, men tillsammans bilda vi dock en faktor att räkna med, då det gäller skyddandet och upprätthållandet av vår frihet och självbestämmanderätt.¹

Mötena resulterade i den sk nordiska neutralitetsententen, vilken till stor del ansågs som Gustafs förtjänst. Han hade förberett två tal som regeringen fick välja mellan. Dels det koncilianta ovan, där han talade ”som människa ur hjärtat”, dels ett mera konventionellt.² Tiden var dock, som man säger, ännu inte mogen. Efter krigsslutet tvärdog initiativet, men återupptogs efter några år genom att prins Carl bjöds in i samband med att Kristiania döptes om till Oslo & att Carls dotter Märtha blev norsk kronprinsessa.³

Gustaf tog under kriget flera egna diplomatiska initiativ. Den 16 februari 1915 skickade han ett brev till tsar Nikolaj II om att Sverige var villigt att hjälpa till vid utväxlingen av ryska och tyska-österrikiska sårade krigsfångar. Brevväxlingen med Nikolaj fortsatte under 1916 – bl a om Ålandsfrågan. Gustaf lät också svenske ministern i Rom framföra sina farhågor för hur Italiens inträde i kriget skulle påverka den svenska neutraliteten. Italien hade ju först förklarat sig neutralt, men den 23 maj 1915 förklarade Österrike krig. En liknande kontakt togs även när

¹ Jacobson 1943: ss. 173-173. [Konungens tal på Kristiania slott den 28 november 1917.]

² Wärner Rydén. Konungen och hans rådgivare. Dagens Nyheter, 1928-06-10, sida 2,35.

³ Hoelseth 2005.

Rumänien övergav sin neutralitet. Gustaf var rädd för att det skulle undergräva förtroendet för Sveriges hållning.

I juli 1915 återkom riksmarskalk greve Ludvig Douglas från en vistelse i Tyskland – hustrun var tyska – och informerade Gustaf om stämningarna där. Även drottning Victoria vistades tidvis i Tyskland. I slutet av 1915 var hennes kusin prins Max av Baden på besök och bodde som Gustafs gäst på Drottningholm. Alla tre framförde trevare om att Sverige skulle erbjudas Åland om det anslöt sig till centralmakterna. Gustaf informerade regeringen men ingenting kom ut av den. Gustaf hade en idé att istället förhandla om Åland med ryssarna med danske kungen som mellanhand. När Finland 1918 bröt sig loss från Ryssland trodde Gustaf det fanns en möjlighet att utnyttja maktvakumet. Ålänningarna hade några dagar tidigare sânt en deputation om ett samgående med Sverige. Därpå utbröt det finska inbördeskriget & Sverige skickade trupp för att pacificera Åland. Ålänningarna var även efter krigsslutet positiva till ett samgående med Sverige – enligt en folkomröstning var 95 procent för ett samgående. Det slutade dock 1921 med att en skiljedomstol förordade Finskt styre. Motivet för det var att Sverige (d v s Gustaf) inte gjort sig förtjänt av landvinningen:

Man får inte glömma de tjänster, som Finland gjorde andra på samma gång som sig självt, då det efter en blodig kamp tillbakavisade den bolsjevistiska kommunismens anfall. Om det dukat under, skulle dörren varit öppen för revolutionens utbredning och säkerligen skulle Skandinavien i första rummet varit hotat.

Det vore ett egendomligt drag av tacksamhet man skulle visa den finska republiken, om man ville beröva den ett område, varpå den sätter det största värde. En dylik förödmjukelse skulle vara grymt kännbar för varje land, men kanske ändå mer för en stat som har ungdomens stolthet och känslighet. Man skulle därigenom avlägsna den från Skandinavien, som behöver den likaväl som den behöver nämnda länder.⁴

Gustafs tyskvänlighet har ofta tolkats som att han ville gå in i kriget på tysk sida men det finns det inget stöd för. Den 3 maj 1915 vid banketten efter sjösättningen av den första F-båten ”Sverige” sammanfattade han sin inställning: ”Hittills har det lyckats att hålla vårt land utanför kampen, och jag hoppas innerligt, att detta med den Högstes hjälp allt fortfarande skall kunna genomföras. Men ingen känner, vad framtiden bär i sitt sköte. Faran för oss att inblandas i den pågående striden är icke mindre nu än vid krigets början. Svårigheterna ha ökats och ökas alltjämt, i samma mån som kampen de stridande emellan blir hårdare. Låtom oss därför icke insöva oss i säkerhet utan alltjämt vara beredda, att även för oss ofredens timme kan slå.»⁵

*

Efter Nikolaj II:s abdikation den 15 mars 1917, oktoberrevolution samma år & Wilhelm II:s abdikation den 9 november 1918 fanns det revolutionära stämningar även i Sverige. Den 11 november publicerade vänstersocialisterna ett manifest med krav på en socialistisk regering, efter ryskt mönster stödd på arbetare-, bonde- och soldatråd, en republikansk författning och första kammarens avskaffande. Stämningen var nervös & Gustaf påstås ha låtit packa det nödvändigaste för att snabbt kunna ge sig av.⁶ Stämningen lugnades dock genom omfattande eftergifter – först lika rösträtt (för män) i kommunalvalen, därefter lika rösträtt (för män & kvinnor) i riksdagsvalen. Det finns en ögonblicksbild från en konselj den 14 oktober 1917:

⁴ Ehrensvärd 1965: s. 96-97.

⁵ Essén 1933a: s. 266.

⁶ Nothin 1966: s. 82.

”kungen fick en av sina nervösa paroxysmer, under vilken han med tårar i ögonen och halvkvävd röst riktade förebråelser mot mig och ministären och hela världen, därför att vi 'övergåve honom'.”⁷

*

Utöver detta var det ”den vanliga lunken” även under 1:a världskriget. Gustaf invigde kanaler, tåglinjer, kraftverk, museer, högskolor, industrier m m. Han ansåg det olyckligt att så många emigrerat, men samhällets teknifiering ersatte förlusterna. Beroende på vad man mäter ökade landets inkomster 1907-1917 med 50-100 procent.

⁷ Hamilton, 1955: del 2, s. 164.